

Irena Jarzyńska

Wykorzystanie technik Kinezylogii Edukacyjnej P. Dennisona w pracy z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych

Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce : kwartalnik dla nauczycieli nr 2, 7-13

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

niewerbalnej komunikacji, sprawności w zakresie posługiwania się technikami żywego słowa. Charakteryzować go ma język opanowany, czytelny i estetyczny.

Praca nauczyciela szkoły podstawowej wymaga jeszcze dodatkowych kompetencji, które są szczególnie przydatne na tym etapie kształcenia. Zaliczyć do nich można kompetencje artystyczne (muzyczne – śpiew, emisja głosu, poczucie rytmu, gra na instrumencie), plastyczne i techniczne. Nie można pominąć zdolności do ekspresji i improwizującego działania. W wieku szkolnym (zwłaszcza młodszym) nauczyciel często posługuje się głosem, rytmem, obrazem (ruchem – eurytmia). Tak więc kompetencje ekspresyjno-ruchowe, sportowe i artystyczne stanowią ważny komponent warsztatu pedagogicznego w pracy nauczyciela.

Przed systemem przygotowania zawodowego nauczycieli szkół podstawowych stoją szczególne zadania. Instytucje kształcenia nauczycieli dla tegoż etapu edukacji winny kształtować nie tylko kompetencje ogólne, charakterystyczne dla wszystkich pedagogów (wyjściowe, bazowe), ale i specyficzne, wymagane i przydatne w pracy z małym dzieckiem.

Urszula Ordon

Bibliografia:

- Jodłowska B., *Start – szkoła zawodowy – twórcza praca nauczyciela klas początkowych*, Warszawa 1991.
Lejman M., *Osobowość nauczyciela a wyniki pracy dydaktycznej*, Częstochowa 1982.
Miksza E., *Kompetencje zawodowe nauczyciela w kontekście reformy systemu edukacji*, „Dyrektor Szkoły” 2002, nr 3.
Radwiłowiczowie M. R., *Nauczyciel klas początkowych*, Warszawa 1981.
Rutkowiak J., *Rozwój zawodowy nauczyciela a szkoła*, Warszawa 1982.

dr Irena Jarzyńska

Instytut Edukacji Przedszkolnej i Szkolnej
Akademia im. J. Długosza w Częstochowie

WYKORZYSTANIE TECHNIK KINEZJOLOGII EDUKACYJNEJ P. DENNISONA W PRACY Z DZIEĆMI O SPECJALNYCH POTRZEBACH EDUKACYJNYCH

Kinezjologia Edukacyjna wykorzystuje naturalny ruch fizyczny człowieka, niezbędny do organizowania pracy mózgu i ciała, w celu zdobywania nowych doświadczeń (szeroko rozumianego uczenia się) i twórczej samorealizacji jednostki. Jest przykładem terapii, powstałej na podstawie badań z zakresu psychologii rozwojowej i eksperymentalnej oraz badań humanistów takich jak: S. T. Orton, G. Domman, R. Steiner, N. Kephardt, M. Montessorii a także J. Piaget, C. Rogers, S. Kagen.

Największy udział w tworzeniu i propagowaniu tego kierunku miał dr P. Dennison i jego żona G. Dennison. Badania, które rozpoczął około 30 lat temu, przyniosły odkrycia dotyczące istnienia wzajemnych zależności między rozwojem fizycznym, opanowaniem języka a osiągnięciami szkolnymi dziecka.

Dr Paul Dennison ukończył studia pedagogiczne i psychologiczne. Początkowo zajmował się badaniami nad zależnością między ruchem a rozwojem mowy oraz zdolnością czytania i pisania u dzieci. Wykazał, że dzieci, które we wczesnym dzieciństwie nie miały możliwości (np. z powodu choroby) poruszania się, raczkowania, dotykania, gryzienia – później uczyły się mówić. Zwrócił uwagę, iż dzieci, które omijały etap raczkowania i od razu zaczynały chodzić i korzystać z chodzików, częściej miały trudności w uczeniu się¹. Autor tłumaczy to brakiem ruchów naprzemiennych, które aktywizują połączenia nerwowe pomiędzy różnymi strukturami lewej i prawej półkuli mózgu, a tym samym pobudza rozwój ciała modzelowatego w mózgu. Dzięki temu obie części mózgu lepiej ze sobą współpracują. W swojej pracy podkreślał znaczenie ruchu dla organizmu i dla funkcjonowania centralnego układu nerwowego. Ruch pobudza i aktywizuje wiele czynności umysłowych. Integruje i pozwala lepiej zapamiętać nowe informacje i doświadczenia. Jego poglądy na trudności szkolne typu dysleksja, dysgrafia czy dysortografia odbiegają od standardowych przyjętych w Polsce². Autor metody KE stwierdził, że „ruch jest drzwiami do uczenia się...”, ponieważ ćwiczenia ruchowe KE podnoszą sprawność myślenia i działania w różnych sferach aktywności człowieka. Jest to metoda edukacyjna, pozwalająca uczyć się lekko, łatwo i przyjemnie.

W 1987 roku powstała **Fundacja Kinezylogii Edukacyjnej** i od tego czasu na całym świecie prowadzone są badania nad wpływem odpowiednio dobranych ćwiczeń na funkcjonowanie dzieci i ludzi dorosłych. Odkrycie integracji przez ruch dało początek pracy nad „Brain Gym” – w Polsce znaną pod nazwą „**Gimnastyka Mózgu**”. Metoda ta jest uznawana i апробована w 30 krajach świata, a w niektórych (USA, Kanada, Niemcy, Anglia, Austria, Szwajcaria i inne) jest włączona do programu nauczania w szkołach prywatnych i państwowych. W Europie znaną popularyzatorką tej metody jest dr Swietłana Mazgutowa, dyrektor Instytutu Psychologii i Wymowy w Oriechowo-Zujewo w Rosji. Dzięki jej staraniom i długoletniej współpracy z lekarzami, psychologami, pedagogami metoda KE odnosi znaczące sukcesy w Europie.

W Polsce pod nazwą „Gimnastyka Mózgu” metoda ta jest znana od 1993 roku i obecnie posługuje się nią wielu psychologów, pedagogów i logopedów. Największe ośrodki prowadzące szkolenia i badania funkcjonują w Warszawie, Zielonej Górze, Wrocławiu, Lublinie, Białymstoku, Częstochowie i in.

G. i P. Dennisonowie stworzyli wiele metod, opierając się na wcześniejszych badaniach naukowych. Należą do nich:

- „Siedem wymiarów inteligencji”,
- „Profile organizacji mózgu”,
- „Dennisonowska metoda całomózgowego czytania”,

¹ P. Dennison, D. Dennison, *Kinezylogia Edukacyjna dla dzieci. Podstawowy podręcznik Kinezylogii Edukacyjnej dla rodziców i nauczycieli dzieci w każdym wieku*, Warszawa 2003.

² C. Grzywniak, *Wykorzystanie ćwiczeń z Kinezylogii Edukacyjnej w nauczaniu zintegrowanym dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Kraków 2002.

- „Integracja sensorów rozwojowych”,
- „Wizjonetyka”.

Opierając się na metodzie „Siedem wymiarów inteligencji, Svetlana Masgutowa z Rosji opracowała swoją metodę „Artterapia” oraz R.A. Bleir i B.M. Hannaford metodę „Podstawy równoważenia kolorem w kinezylogii edukacyjnej”³.

„Gimnastyka Mózgu” jest pierwszą częścią metody „Siedem wymiarów inteligencji”.

G. i P. Dennisonowie wyróżnili następujące wymiary: lateralność, motywacja, stabilność, koncentracja, ruchy czaszkowe, odruch oddechu i regulatory ciała. W skład reedukacji tych wymiarów wchodzi proste ćwiczenia psychoruchowe i procedury równoważenia. Równoważenie to sekwencja ćwiczeń wspierających naturalny proces uczenia się. Równoważenie ukierunkowane jest na konkretny cel, który dziecko chce osiągnąć.

Systematyczne stosowanie odpowiednich ćwiczeń pobudza różne obszary mózgu i może polepszyć koncentrację lub regulować emocje. Ćwiczenia te to przede wszystkim: ćwiczenia koordynacji ruchowej całego ciała, koordynacji ruchowo-wzrokowej, koordynacji zmysłów słuchu, wzroku, czucia, równowagi, planowania ruchu i poruszania się w przestrzeni, umiejętności przewidywania i myślenia. Zadania te integrują pracę całego mózgu, a także wpływają na polepszenie procesu uczenia się i zwiększają równowagę emocjonalną⁴.

G. i P. Dennisonowie w „Gimnastyce Mózgu” pogrupowali swoje ćwiczenia w trzy grupy, które mają za zadanie pobudzić i integrować różne struktury mózgu, a tym samym aktywizować stare połączenia neuronowe i tworzyć nowe⁵.

Pierwsza grupa ćwiczeń to ćwiczenia na przekraczanie linii środka, utworzonej przez prawą i lewą część ciała i mózgu. Autorzy tworząc te ćwiczenia, oparli się na badaniach zapoczątkowanych przez R. Sperry’ego, mówiącym o komplementarnym działaniu obu półkul mózgowych. Badania te wskazują, że każda z półkul mózgowych działa i przetwarza bodźce odmiennie i dopiero wzajemne porozumienie (przekaz impulsu nerwowego) daje całościowy obraz. Ogólnie półkulom mózgowym przypisuje się następujące funkcje:

- lewa półkula odpowiedzialna jest za analizę (widzi poszczególne części obrazu); język, analizę liniową, sekwencje (krok po kroku), różnicowanie, liczby, organizację, planowanie, litery, zadania, ukierunkowanie na przyszłość, syntaktykę (składnię), semantykę;
- prawa półkula mózgu kontroluje syntezę (widzi cały obraz); uczucia, doświadczenie, wgląd, całościowy ogląd, podobieństwa, obraz, intuicję, spontanizność, rytm, płynność, ukierunkowanie na chwilę obecną, emocje, znaczenie.

Prawa półkula nazywana jest artystyczną a lewa logiczną. Każda półkula mózgowa rozwija się i przetwarza informacje w specyficzny dla niej sposób. Spoidło wielkie mózgu łączy dwie półkule mózgowe i przesyła informacje z jednej półkuli do drugiej. To ważne połączenie działa jak „autostrada” umożliwiająca zintegrowanie myśli i działań. Te połączenia nerwowe kształtuje „mechanizm jedności myśli i ruchu”⁶.

³ *Kinezylogia edukacyjna – wsparcie dla uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Nauka i praktyka radosnego uczenia się*, pod red. S. Masgutowej, W. Brejnaka, „Biuletyn Warszawskiego Oddz. Polskiego Towarzystwa Dysleksji”, Warszawa 2002, nr 1.

⁴ C. Hannaford, *Zmysłne ruchy, które doskonalą umysł. Podstawy kinezylogii edukacyjnej*, Warszawa 1998.

⁵ P. Dennison, G. Dennison, op.cit., s. 65.

⁶ C. Hannaford, op.cit., s. 114.

Druga grupa ćwiczeń to ćwiczenia rozciągające i wydłużające mięśnie, które mają na celu zminimalizować wpływ stresu, a tym samym poprawić koncentrację i myślenie abstrakcyjne. Na skutek sytuacji stresowych wytwarza się adrenalina i noradrenalina; następuje przyspieszenie akcji serca, krew przesuwa się głównie do płuc, dużych mięśni rąk i nóg, pomijając układ trawienny i mózg. Mięśnie i ścięgna kurczą się, zmysły stają się nadwrażliwe, oczy poruszają się po obwodzie, źrenice rozszerzają się. Nie można wtedy skupić się na jednym, przetworzyć informacji, zapamiętać, myśleć ani uczyć się. Ćwiczenia z tej grupy rozciągają mięśnie ciała, a zwłaszcza mięśnie lydek i dolnej części kręgosłupa. Pomagają w uczeniu się, lepszym zapamiętaniu, koncentracji, myśleniu abstrakcyjnym. Są wskazane dla dzieci z trudnościami w uczeniu się, stale napiętych, przeżywających stres.

Trzecia grupa ćwiczeń to ćwiczenia stabilizujące, wpływające na uzyskanie wewnętrznego spokoju i wyciszenia. Stymulują układ limbiczny, który kieruje naszymi emocjami. A ten z kolei, poprzez liczne połączenia z innymi wyższymi strukturami mózgu stabilizuje i rytmizuje procesy nerwowe. Służy temu tzw. „pozycja Cooka” – stosuje się ją w celu kierowania impulsów nerwowych z ośrodków przetwarzania (w tylnej części mózgu) do przedniej części ukierunkowanej na racjonalne myślenie. Przez to zmniejsza się produkcja adrenaliny, co prowadzi do uspokojenia i wyciszenia.

Czwarta grupa ćwiczeń to ćwiczenia energetyzujące ciało, czyli zapewniające odpowiednią prędkość impulsów nerwowych przesyłanych między komórkami nerwowymi. Optymalne funkcjonowanie nerwów i mięśni zależy od właściwego potencjału błony komórkowej (polaryzacji). W utrzymaniu właściwej polaryzacji pomaga dostarczona organizmowi **woda**. Woda w organizmie sprawia, że cząsteczki soli (np. NaCl) rozpadają się na jony, które mają zdolności do przewodzenia impulsu nerwowego. Woda wspomaga trawienie, jest nośnikiem i rozpuszczalnikiem enzymów trawiennych, wspomaga oddychanie, zwiększa zdolność hemoglobiny do przenoszenia tlenu, utlenia pokarm – ma więc wpływ na wiele funkcji organizmu, dlatego dobrze nawodniony organizm lepiej funkcjonuje⁷. W przerwach między ćwiczeniami zaleca się picie wody słabo zmineralizowanej lub źródlanej.

Ćwiczenia z Kinezylogii Edukacyjnej znalazły szerokie zastosowanie w stymulacji pracy mózgu. Odpowiednio dobrane mogą zintegrować działanie dwóch półkul mózgowych i usprawnić pisanie, czytanie, wypowiedanie się, poprawić koncentrację, obniżyć poziom lęku a także wpłynąć regulująco na emocje. Korzystać z tych ćwiczeń mogą także nauczyciele.

W dobie przemian oświatowych i wdrażania nauczania zintegrowanego, należałoby wprowadzić w tok zajęć ćwiczenia, które ułatwiałyby uczenie się i obniżyły stres związany z nauką. Jest to konieczne dla dzieci rozpoczynających naukę⁸. Obecnie wśród dużej liczby dzieci rozpoczynających naukę w pierwszej klasie można zauważyć nieharmonijny rozwój psychomotoryczny. Potrzebują one specjalnej stymulacji i uaktywnienia pewnych struktur mózgowych. Wsparcie, jakiego udziela kinezylog, może dotyczyć różnych poziomów funkcjonowania, np. usprawnienia wzroku, słuchu i ruchu; trudności z pisanem i czytaniem; braku koncentracji, motywacji; kłopotów z pamięcią; organizacji czasu, komunikacji, stresu związanego z nową pracą lub jej utratą, zdawania egzaminów, podejmowania decyzji, a także głębszych problemów natury psychologicznej, mających

⁷ Tamże.

⁸ C. Grzywaniak, *Kinezylogia Edukacyjna*, Kraków 2006.

podłoże w zdarzeniach z przeszłości (nieśmiałość, trudności w nawiązywaniu kontaktów, lęki, stany depresyjne itp.).

Autorski program ćwiczeń stymulujących dla dzieci siedmioletnich opracowała C. Grzywniak z Akademii Pedagogicznej w Krakowie. Składa się on z dwóch części i powstał w oparciu o metodę P. Dennisona i założenia treningu relaksacji Jacobsona. Program może pełnić dwie funkcje: terapeutyczną i profilaktyczną. Powinien być systematycznie i planowo stosowany. Można go wykorzystać w takich formach zajęć jak:

- ćwiczenia śródlekcyjne,
- ćwiczenia koncentrujące i wyciszające, które rozpoczynają zajęcia,
- ćwiczenia uzupełniające, wplatanie w treść programu,
- ćwiczenia wchodzące w skład lekcji wychowania fizycznego,
- ćwiczenia wzmacniające ogólną motorykę lub wzmacniające mięśnie biorące udział w pisaniu.

W Polsce organizowane są kursy Kinezylogii Edukacyjnej wg P. Dennisona (I i II stopnia), prowadzone przez specjalnie do tego przygotowanych instruktorów zrzeszonych w **Polskim Towarzystwie Kinezylogów Edukacyjnych w Warszawie**. Ukończenie kursu II stopnia uprawnia do podjęcia pracy w zakresie reedukacji i terapii. Metodę KE zaleca się psychologom, pedagogom, nauczycielom, rodzicom i studentom nauk pedagogicznych i psychologicznych⁹.

W styczniu 2004 roku w Częstochowie powstało **Jurajskie Stowarzyszenie Kinezylogów**. Wykład inauguracyjny wygłosiła dr psychologii Svetlana Masgutowa z Rosji – mentor Międzynarodowego Stowarzyszenia Kinezylogii Edukacyjnej. Cele i zadania Jurajskiego Stowarzyszenia Kinezylogów przedstawiła mgr Krystyna Zaręba – prezes Zarządu JSK w Częstochowie. Uroczystość uświetniły pokazy ćwiczeń „Gimnastyki Mózgu” w wykonaniu dzieci z Przedszkola Miejskiego nr 14 w Częstochowie oraz ze Szkoły Podstawowej nr 52 w Częstochowie. Dużym zainteresowaniem cieszyły się relacje nauczycielek nauczania zintegrowanego, które opracowały autorskie programy dla swoich uczniów. Podczas realizacji przeprowadziły badania pedagogiczne dotyczące efektywności nauczania szkolnego, wspomaganego ćwiczeniami KE.

Wysłuchano również wystąpienia Wandy Dąbrowskiej instruktora KE z Wrocławia, która prezentowała program zajęć i efekty zdrowotne „Gimnastyki Mózgu” prowadzonej wśród słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku we Wrocławiu.

Ośrodek Częstochowski Jurajskiego Stowarzyszenia Kinezylogów Edukacyjnych przeprowadził szkolenia dla nauczycieli w wielu placówkach oświatowych, np. w:

- Ośrodka dla dzieci niepełnosprawnych w Bogumiłku,
- Przedszkolu Integrycyjnym nr 5 w Częstochowie,
- Miejskich Przedszkolach nr 14, 23, 35, 36 w Częstochowie,
- Szkołach Podstawowych nr 11, 33, 49, 52 w Częstochowie,
- Gimnazjum nr 2 i w innych placówkach oświatowych.

Przeszkolono wielu nauczycieli, pedagogów i studentów, którzy zgłosili się na kurs I i II stopnia.

⁹ www.kinesiolog.pl

W Akademii im. J. Długosza w Częstochowie metodę KE wykorzystuje się na zajęciach z przedmiotów: edukacja zdrowotna, edukacja ekologiczna, metodyka nauczania zintegrowanego, terapia pedagogiczna. Studenci pedagogiki o specjalności nauczanie początkowe i wychowanie przedszkolne zachęceni są do własnych systematycznych ćwiczeń oraz opracowania zadań edukacyjnych dla dzieci w ramach praktyk pedagogicznych. Wykorzystują przykłady scenariuszy zajęć podane w książce *Twórcza kinezylogia w praktyce. Propozycje dla każdego*¹⁰ oraz kasetę video „Kinezylogia Edukacyjna” (wyd. KINED) lub kasetę audio i CD „Kinezylogiczne nutki” (wyd. KINED), czasami również materiały instruktażowo-metodyczne „Tańce w kręgu”.

Przykłady technik KE wykorzystywanych w nauczaniu zintegrowanym z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych:

- **zajęcia logopedyczne** rozwijają spontaniczną aktywność słowną dziecka, wzbogacają słownik dziecka, usprawniają integrację pracy obu półkul mózgowych, stymulują prawidłowe oddychanie,
- **nauczanie pisania wyrazów np. z „ó” wymiennym i niewymiennym:** głośne czytanie wyrazów poprzedzone *energetycznym ziewaniem*, wpisywanie wybranych przez dziecko wyrazów w *alfabetyczną ósemkę*, wielozmysłowe zapamiętanie pisowni niektórych wyrazów z „ó”, przedstawienie znaczenia tych wyrazów w formie rysunku, ruchu, rymowanki, z użyciem barw, np. jaskółka latająca w kółko i podpis „jaskółka kreśli kółko”; rysunek przedstawiający główki dzieci z otwartymi ustami w kształcie kółek, środkowa pomalowana na czerwono, podpis „chór”; podpis „ogórek”, w środku duże „ó” w kształcie ogórka; głośne literowanie wyrazów z „ó” niewymiennym w czasie wykonywania ćwiczenia *stoń*. Kreślenie *leniwych ósemek* między wypowiedzianymi wyrazami.
- **zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze** pt. „Serdeczne okulary” rozwijające empatię, współprzeżywanie, poprawiające koordynację wzrokowo-ruchową, integrację zespołu uczniowskiego oraz wspieranie procesu uczenia się ćwiczeniami z Gimnastyki Mózgu.

Przykłady:

Dzieci siedzą w kręgu w *pozycji Dennisona*, z zamkniętymi oczami słuchają muzyki relaksacyjnej, próbując sobie wyobrazić spotkanie z najlepszym przyjacielem. Połowa uczniów, z zawiązanymi oczami, próbuje przy pomocy dotyku, angażując obie ręce, rozpoznać przypadkowo spotkanego partnera. Po chwili – zmiana ról. Wyrażając radość z rozpoznania, dzieci podskakują w *ruchach naprzemiennych*, potem piją wodę. Nauczyciel proponuje zrobić zaczarowane „serdeczne okulary”, które spełniają życzenia (dzieci kreślą w powietrzu *leniwą ósemkę*). Okulary te ułatwiają czytanie w sercach ludzi.

Przygotowanie do wszystkich zajęć edukacyjnych: PACE (picie wody, masowanie punktów na myślenie, ruchy naprzemiennie, pozycja Dennisona).

Zabawy przy muzyce z wykorzystaniem różnych schematów ruchów naprzemiennych oraz słuchanie kasety z kinezylogicznymi rytmami.

Irena Jarzyńska

¹⁰ *Twórcza kinezylogia w praktyce, Propozycje dla każdego*, pod red. J. Zwolenkiej, Warszawa 2003.

Bibliografia:

- Dennison P., Dennison D., *Kinezyjologia Edukacyjna dla dzieci. Podstawowy podręcznik Kinezyjologii Edukacyjnej dla rodziców i nauczycieli dzieci w każdym wieku*, Warszawa 2003.
- Grzywniak C., *Kinezyjologia Edukacyjna*, Kraków 2006.
- Grzywniak C., *Wykorzystanie ćwiczeń z Kinezyjologii Edukacyjnej w nauczaniu zintegrowanym dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Kraków 2002.
- Hannaforde C., *Zmysłne ruchy które doskonalą umysł. Podstawy kinezyjologii edukacyjnej*, Warszawa 1998.
- Kinezyjologia edukacyjna – wsparcie dla uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Nauka i praktyka radosnego uczenia się*, pod red. S. Masgutowej, W. Brejnaka, „Biuletyn Warszawskiego Oddz. Polskiego Towarzystwa Dysleksji”, Warszawa 2002, nr 1.
- Twórcza kinezyjologia w praktyce. Propozycje dla każdego*, pod red. J. Zwolenkiej, Warszawa 2003.

Natasza Iwanowna Szewczenko
Akademia Podwyższania Kwalifikacji
i Profesjonalnego Przygotowania Pracowników Oświaty, Moskwa

SPECYFICZNE POTRZEBY DZIECKA A CIĄGŁOŚĆ DZIAŁAŃ EDUKACYJNYCH NA POZIOMIE WYCHOWANIA PRZEDSZKOLNEGO I NAUCZANIA POCZĄTKOWEGO

Dziecko kończące edukację przedszkolną wymaga konsekwentnego i przemyślanego zespołu działań, zarówno ze strony rodziny, przedszkola, jak i środowiska szkolnego. Obecnie eksponuje się problem integralnego charakteru wychowania przedszkolnego i nauczania początkowego zarówno w badaniach naukowych, jak i reformach oświatowych prowadzonych w różnych krajach¹. Powszechnie uważa się, że konieczne jest uwzględnianie w procesie projektowania działań edukacyjnych – osiągnięć i doświadczeń dziecka uzyskanych w poprzednim etapie kształcenia, a także posiadanie orientacji na temat dalszych zamierzeń kierunków pracy dydaktyczno-wychowawczych właściwych dla następnego etapu nauczania i wychowania. W świetle powyższego założenia kształcenie powinno stanowić komplementarny, zintegrowany, spójny system działań edukacyjnych – powiązanych z poprzednim i następnym etapem kształcenia.

Powyższy problem z uwagi na specyfikę i charakterystyczne prawidłowości i właściwości dziecka nabiera szczególnego znaczenia w edukacji przedszkolnej i wczesno-

¹ A. Brzezińska, M. Burtowy, *Psycho-pedagogiczne problemy edukacji przedszkolnej*, Poznań 1985, s. 33.